

ЕКЗИСТЕНЦІАЛЬНА ПРОБЛЕМА САМОТНОСТІ у ТВОРЧОСТІ Т.Г. ШЕВЧЕНКА

У статті подається аналіз філософської проблеми жаху самотності у творчості Тараса Григоровича Шевченка. Особлива увага звертається на її психологічний та філософський екзистенціальний аспект.

Ключові слова: екзистенціалізм, проблема самотності, морально-етичні принципи, синкретизм, внутрішній світ.

*Самотність – вічності величний тлін,
Що попелом спадає у безодню
Історії швидких, яскравих змін.
Душі краплина,
Що завжди самотня...*

Л. Костенко «Самотність»

Творчість Тараса Григоровича Шевченка – яскравий приклад синкретизму художнього слова, його невичерпних образотворчих, філософських, психологічних та історичних можливостей. Цей синонімічний ланцюг асоціацій можна продовжувати і продовжувати. Його незбагнений мистецький талант зробив митця визнаним класиком не тільки поетичного слова, але й видатним представником «української психологічної прози» [1, с. 45], філософсько-психологічні традиції якої знайшли своє втілення протягом багатьох століть (наприклад – творчість В. Підмогильного та ін.).

Мета даної статті – виявити різновиди та дослідити різнобарвні філософські аспекти проблеми самотності у творчості Тараса Григоровича Шевченка. **Актуальність статті** полягає не тільки у висвітленні різновидів проблеми самотності у творчості митця на прикладі конкретних творів та їх психологічно-філософському аналізі, але й у висвітленні тих оптимістичних і гуманістичних засад, що дозволяють сучасній людині віднайти свій шлях у бурхливому життєвому морі сьогодення. Залишитись вірною морально-етичним принципам, зберегти свій внутрішній світ, тощо – зберегти себе, свою сутність, власне індивідуальне «Я».

Самотність – «вічна» філософська проблема, вирішенням якої займалися філософи Давньої Греції (Платон, Аристотель, Аристофан). За визначенням психолога Столяренка «...людина – надзвичайно соціальна та колективна істота. Самотність буквально вбиває людське в людині, породжує страхи та фобії, стає джерелом депресивних станів та психозів» [2, с. 23]. Ми погоджуємось з цим твердженням, однак відразу ж виникає питання – всі люди різні, не типові, то як поводитись людині, яка не схожа на більшість оточуючих її людей, що перевищує межі, встановлені щодо неї суспільством, внаслідок своєї геніальності, таланту? Отже така людина приречена на самотність, на неспроможність знайти «спільну» мову з оточуючими? Чи, навпаки, саме вона стане взірцем для «нового» покоління, що пропагує нові ідеї, напрямки розвитку суспільства? Таким чином, перед нами вже окреслено два шляхи, якими може відбуватись подальший розвиток особистості. Чи можна сказати, що митець, творча особистість, вже не вірить в людей? Бачить тільки їх погані, негативні риси?

*А той тихий та тверезий,
Богобоязливий.
Як кішечка підкрадеться,
Вижде нещасливий для тебе час
Тай запусить пазури в печінку.
І не благай –*

Не випросять ні діти, ні жінка [3, с. 24].

Автор вказує на негативні риси, які, на його думку, можна виправити. Однак він із сміливістю справжнього генія кидає виклик цим рисам, негативу, намаганням «знайти соринку» в чужому оці

*...і той, і той...
А що ж то я?
Ось що, добрі люди –
Я гуляю, бенкетую
В неділю і в будень.
А вам нудно, жалкуєте.
Єй богу, не чую.
І не кричить,..
Я свою п'ю,
А не кров чужую [3, с. 35].*

Так, митець кидає суспільству виклик, виклик своїй самотності, однак не залишає намагання покращити, вдосконалити його. Перед усім він – гуманіст. Тому своїм основним завданням вважає показ не деградації, занепаду, а розвитку особистості, її пошук власного шляху життя навіть у кризовій історичній ситуації – ось головні мотиви творчості Кобзаря, бо сам він належав вагомому періоду, насиченому історичними перетвореннями, що знайшли відображення у його творчості. Автор – особистість філософського складу і в його уяві навіть думки набувають рис живих істот, з якими він спілкується, до яких звертається з питаннями. Істот, що протягом певного часу були єдиними його співрозмовниками.

*Думи мої, думи мої
Лихо мені з вами... [3, с. 25]*

Однак Т.Г. Шевченко не дає песимізму охопити себе, бо у нього все одно залишається його творчість, навіть не зважаючи на заборону «писати і малювати». У його творчості яскраво висвітлюються саме традиції, мрії, почуття і сподівання українського народу і від того ці твори стають ще більш актуальнішими, повертаючи майбутнє покоління до свого коріння.

*Якби ви вчилися так, як треба,
То й мудрість би була своя... [3, с. 48]*

Тому автор не тільки повчає, виступає в ролі «сварливого» дідуся. Т.Г. Шевченко розуміє, що в кожного – свій шлях і свої помилки на цьому шляху, які треба виправляти.

Крізь усі роки свого життя він проніс віру в себе, у свій народ, свою Батьківщину. Його творча спадщина просякнута оптимізмом, мотивами незламності та боротьби за свої ідеали, віру у завтрашній день.

*...воно знову оживає
І сміється знову.
Не вмирає душа наша!
Не вмирає воля!
І неситий не виоре
На дні моря поле.
Не скує душі живої*

*І слова живого.
Не понесе слави Бога,
Великого Бога [3, с. 37].*

Для творчої особистості головним сенсом життя є творчість, бо саме завдяки їй людина може реалізувати себе повною мірою, що ми і спостерігаємо у величній творчій спадщині Т.Г. Шевченка.

Ще з самого дитинства митець відчував жах беззахисності маленької вразливої дитини перед ворожим оточуючим середовищем («Мені тринадцятий минало...»). Характерним для творчості митця є те, що конкретного жалю щодо самотності ми ніколи не чуємо. Однак кризь показ сірої буденної дійсності, щоденну виснажливу роботу читач зразу ж розуміє беззахисне становище дитини та глибоко співчуває їй. Так виявився у творчості Т.Г. Шевченка один з провідних принципів філософії екзистенціалізму – людина не залежить від обставин, вона може їм підкорятися, але остаточно не підкоритися. Духовне вище матеріального і кожен з нас – сам творець свого життя.

Навіть у ліриці з яскраво вираженими соціальними мотивами («Кавказ») ми знаходимо яскравий відбиток цієї проблеми. Автор, якого в радянський період прираховували до атеїстів, виявив себе глибоко віруючим чоловіком. Його звернення до Бога не поблажливе, він не просить милості, а вимагає уваги до тих несправедливостей, свідком яких є сам.

*Не нам на прю з тобою стати,
Не нам діла твої судить –
Нам тільки плакати, плакати, плакати
Та хліб насущний замісить
Кривавим потом і сльозами.
Кати знуцаються над нами,
А правда наша п'яна спить [3, с. 78].*

Ми бачимо з цих рядків, що митець – не один, у будь-яку тяжку хвилину у нього є Вищий захисник, вірний друг і шанобливий батько, який завжди допоможе і заслуговує на пошану.

*Встане правда! Встане воля!
І тобі одному помоляться всі язики
Во віки і віки... [3, с. 87]*

Однак пробачити байдужість, не до себе, а до свого народу, Батьківщини, він не може навіть Йому і вказує на те, до чого, яких трагічних наслідків, це призводить.

*А поки що течуть ріки –
Кривавії ріки... [3, с. 78]*

Проблема самотності особливо трагічно та яскраво звучить у ліричних творах Кобзаря, присвячених кохання, але кохання нещасливому (Наприклад: «Тополя», «Лілея», «Катерина» та інш.). Мотив нещасливого кохання, неспроможності знайти пару ми знаходимо у багатьох творах усної народної творчості, що переносять проблему самотності в художню ліричну площину. Автор виступає дбайливим батьком понівеченої жіночої долі

*Кохайтеся, чорнобриві,
Та не з москалями,
Бо москалі – лихі люди,
Роблять лихо з вами.
Москаль любить жартуючи,
Жартуючи й кине.
Піде в свою Московщину,
А дівчина гине [3, с. 96].*

У цьому випадку автор виступає навіть проти тогочасної народної моралі, в основі якої твердження – що в «гріху» завжди винувата лише жінка. Він підкреслює трагічну долю понівечених дівчат та народжених ними байстрят, що залишаються в цьому світі без будь-якої підтримки. Митець вказує на те, що з боку дівчини почуття було справжнє, щире, сердечне, що і призвело до трагедії.

*Не слухала Катерина
Ні батька, ні неньки –
Полюбила москалика,
Як знало серденько.
Полюбила молодого,
В садочок ходила*

Поки себе, свою долю там занастила [3, с. 98].

Сердечність почуттів з боку дівчини і «жарт» – з боку хлопця стали причиною понівеченого життя і молодої матері, і її дитини. Автор виступає не стільки спостерігачем, що «розповідає» історію, скільки близькою людиною для загубленої дівчини. Внаслідок чого ця трагедія набуває глибокого індивідуального значення. Тарас Григорович Шевченко жодним словом не згадує про свою нещасливу долю, а змальовує перед очима читача глибоку картину трагедії людини, що нікого не залишає байдужим.

Ще одним різновидом даної проблеми самотності є відірваність матері від дитини, неможливість жінки бути поряд із самою дорогою для неї істотою внаслідок життєвих обставин. Ніколи не звучить осуд її діям, митець завжди виправдовує створені ним ніжні, сповнені жіночості і палкого кохання, художні образи українських дівчат.

Самотність матері, яка не може признатися рідній дитині в тому, що вона її мати – ось найжахливіший момент життя. Особливого трагізму додає й те, що свою таємницю вона розкриває синові лише перед смертю і помирає, так і не почувши з вуст рідної дитини найголовнішого і так довго очікуваного слова – Мамо...

*Отямився й до матері,
А мати вже спала...* [3, с. 23]

Таким чином, у творчості Т.Г. Шевченка знайшли своє висвітлення головні моменти філософії екзистенціалізму (в перекладі з франц. – філософії існування, сутності).

1. Кожен сам несе відповідальність за свій вибір. Суспільство, оточуюче середовище зі своїми нормами та правилами поведінки не можуть бути виправданням за зроблене. Людина вільна у своєму виборі.

2. Світ духовний завжди вищий за матеріальний. Духовність важливіша за матерію.

3. Людина – не іграшка. Не іграшка ні долі, ні інших людей чи обставин.

4. Кожна людина хоча б раз опиняється у ситуації вибору, «кризовій» або «межовій» ситуації, тому від того, який вибір вона зробить – на добро чи зло, залежить все подальше її життя.

5. Кожен повинен виховувати свою внутрішню культуру, бути творцем свого внутрішнього світу, який може слугувати захисником від оточуючого ворожого середовища у важкі моменти життя. І від того, яким буде цей внутрішній світ, залежить і поведінка самої людини. Говорячи словами митця «...Свій порядок в кожній хаті...» [3, с. 34], тільки не слід забувати, що і оточуючі люди будуть поводитись з тобою так само, як з ними поведишся ти сам.

Крім того, для підкреслення трагічності поданої проблеми – самотності, для створення алегоричної ситуації, що розкриває внутрішній стан героя, митцем використовуються численні художні засоби – метафори-персоніфікації: тополя – не просто дерево, а страждаюча дівчина, що не витримала лихої долі; смерть матері передається алегорично – крізь образ сну, що тільки підкреслює праведне життя жінки (як говорять в народі «легка, ясна, тиха» смерть [3, с. 17]) та трагізм ситуації для сина, який щойно знайшов і знову втратив найріднішу в світі людину.

ВИСНОВКИ

Таким чином, в вищесказаного можна зробити наступні висновки. У творчості Тараса Григоровича Шевченка філософсько-психологічна проблема самотності набула глибокого та яскравого висвітлення. Наслідком проведеного автором психологічно-філософського аналізу стали наступні різновиди даної проблеми, яскраво виражені у його творчості:

1. Самотність маленької дитини у світі. Жах і беззахисність перед ворожим оточуючим середовищем (наприклад, «Мені тринадцятий минало...»),
2. Неможливість знайти собі пару, «другу половинку», нещасливе кохання, що призводить до трагедії – навіть смерті.
3. Віра в Бога, жах залишитися самотнім без Його підтримки в житті і неможливість поступитися своїми принципами навіть заради віри у Нього.
4. Самотність матері, що через несприятливі життєві обставини втратила свою дитину і так і не змогла віднайти своє щастя.
5. Самотність «непотрібної, зайвої», але величної людини, яка залишається в історії (образ Гонти), жах самотності людини серед людей, що залишається одна навіть у натовпі.

Не зважаючи на все перераховане, митець ніколи не жаліє самого себе, жодного слова стосовно того пекучого болю, що витримував сам, не зірвалося з його уст. Письменник-гуманіст, що збагатив українську літературу мотивами екзистенціальної філософії, які своєрідно виклав у своїй творчості крізь призму усної народної творчості, Т.Г. Шевченко зарекомендував себе справжнім представником української психологічної прози. Головним для якої було зображення людської душі «...усіх тих тіней та світла, що панують у ній...» [2, с. 59].

Тому творчість Тараса Григоровича Шевченка – явище наскрізно синкретичне, що не втрачає свого актуального звучання в наш час та буде звучати величним дзвоном для нас і для багатьох поколінь наших нащадків. Своєрідним заповітом для подальшого дослідження творчої спадщини Т.Г. Шевченка взагалі і запропонованої проблеми самотності зокрема звучать рядки вірша Д. Білоуса

*Людина – це історії перлина,
Яскрава, промениста зоре мить,
Що так яскраво, пристрасно дзвенить
На вістрі серця кришталевих звуків.*

Д. Білоус «Людина – це історії перлина...»

ЛІТЕРАТУРА

1. Франко І.Я. Зібрання творів : у 50 т. / Франко І.Я. – К. : Наукова думка, 1978. – Т. 5. – 425 с.
2. Столяренко А.Д. Психологія : підручник / Столяренко А. Д. – М., 1987. – 386 с.
3. Шевченко Т.Г. Зібрання творів : у 10 т. / Шевченко Т.Г. – К. : Джерело, 1980. – Т. 1-3.
4. Павличко С. Дискурс українського модернізму / Павличко С. – К. : Наук. думка, 1991. – 322 с.
5. Чубинський П. Янголи на сходах неба / Чубинский П. – Х., 1985. – 45 с.

С.А. Изосимова, Н.В. Никитина

Екзистенціальна проблема самотності в творчості Т.Г. Шевченка

В статті проводиться глибокий аналіз філософсько-психологічної проблеми страху самотності на прикладі окремих творів видатного класика української літератури – Тараса Григоровича Шевченка. Особливу увагу приділяється всесторонньому психологічному, а також екзистенціальному аспекту даної проблеми.

Ключові слова: екзистенціалізм, проблема самотності, морально-етическі принципи, синкретизм, внутрішній світ.

S. Izosimova, N. Nikitina

Existential Problem of Loneliness in the Works T.G. Shevchenko

The article gives a deep analysis of the philosophical and psychological problems for fear of loneliness on the example of some outstanding works of classics of Ukrainian literature – Taras Shevchenko. Particular attention is paid to the full psychological and existential aspects of the problem.

Key words: existentialism, the problem of loneliness, moral and ethical principles, syncretism, the inner world.

Стаття надійшла до редакції 18.07.2014.